

Damian Gocół

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

damian.gocol@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1176-0067

My i oni, czyli o ludowym widzeniu etniczności

Us and them, or on the folk perception of ethnicity

Monika Łaszkiewicz,

Stereotypy etniczne w polskiej kulturze ludowej,

Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej,

Lublin 2021.

DOI: 10.12775/LL.1.2022.009 | CC BY-ND 4.0

Publikacja Moniki Łaszkiewicz, mimo że oparta na materiale ludowym (choć nie tylko historycznym), jest niezwykle aktualna. Autorka w sposób metodyczny rekonstruuje ujawniający się w poddanych analizie tekstach obraz różnych społeczności etnicznych. Przeprowadzony przez nią proces badawczy wskazuje na korzenie naszego współczesnego narodowego imaginarium. Jest to zagadnienie bardzo istotne, zwłaszcza w kontekście dynamiki aktualnych polskich dyskursów dotyczących etniczności i związanych z nią takich tematów, jak nacjonalizm, migracje czy społeczeństwo wielokulturowe. Podjęcie tematyki etnicznej jest więc ważne i potrzebne. Po pierwsze, Łaszkiewicz uzupełnia w ten sposób lukę badawczą, tworząc systematyczne, oparte na solidnej etnolingwistycznej metodologii opracowanie istotnej części ludowego systemu pojęciowego. Dokonane

przez nią rekonstrukcje stereotypów etnicznych niewątpliwie mogą być przydatne dla przedstawicieli różnych dyscyplin zajmujących się szeroko pojętą ludowością – folklorystów, etnografów, ale także historyków i wielu innych. Po drugie, aktualność problematyki sprawia, że omawiane opracowanie może i powinno być punktem odniesienia dla badaczy współczesnego postrzegania etniczności. Ukazuje bowiem tkwiące w kulturze ludowej korzenie obecnych wyobrażeń o innych niż polska wspólnotach etnicznych, stereotypów, uprzedzeń. Ich identyfikacja i opis są nie tylko doniosłe badawczo, ale także mają znaczenie dla współczesnej świadomości społecznej – szczególnie jeśli chodzi o walkę ze strachem przed „innością”.

Recenzowana książka jest zmodyfikowaną i rozszerzoną wersją dysertacji doktorskiej *Stereotypy etniczne obcych w polszczyźnie potocznej i w polskiej kulturze ludowej* napisanej w latach 2009–2014 pod kierunkiem prof. dr hab. Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej. Tym samym wpisuje się ona w rytm pracy Katedry Tekstologii i Gramatyki Języka Polskiego UMCS i została zaprojektowana tak, aby zrekonstruowane na podstawie analizowanych tekstów stereotypy mogły zostać opublikowane w formie artykułów hasłowych w *Słowniku stereotypów i symboli ludowych* (dalej: SSiSL), a konkretnie w planowanym piątym tomie tego wydawnictwa (*Człowiek*). Ten zamiar wyraźnie wpływa na strukturę monografii.

Opracowanie obejmuje obszerny wstęp, siedem rozdziałów, zakończenie, bibliografię, wykaz źródeł i indeks. W publikacji można wyróżnić część teoretyczną i analityczną. Autorka, analizując materiał, odwołuje się głównie do metod i terminologii stosowanych przy opracowaniu SSiSL. Przyjmuje szeroką definicję stereotypu rozumianego jako: „subiektywnie determinowane wyobrażenie przedmiotu, obejmujące zarówno cechy opisowe, jak i wartościujące, oraz będące rezultatem interpretacji rzeczywistości w ramach społecznych modeli poznawczych” (Bartmiński 1998: 64). Celem badania jest więc zrekonstruowanie uproszczonych konceptualizacji wspólnot etnicznych. Ta rekonstrukcja obejmuje przy tym wszystkie cechy wartościujące, zarówno pozytywne, jak i negatywne. Jest to więc ujęcie szersze niż w przypadku podejść, w których stereotyp wiązany jest jedynie z antywartościami. Metodą służącą realizacji powziętego przez autorkę celu jest przede wszystkim rekonstrukcja językowego obrazu świata. W tym zakresie badaczka odwołuje się do bogatych doświadczeń lubelskiej szkoły etnolingwistyki kognitywnej, głównie do prac Jerzego Bartmińskiego i Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej.

Baza materiałowa nie obejmuje jedynie historycznych tekstów ludowych, ale także dane współczesne. Wynika to z przyjętej przez autorkę perspektywy panchronicznej (zob. Łozowski 1999: 26–27). Ekscerpcją zostały objęte źródła drukowane (ok. 340 pozycji, pochodzących głównie z wykazu źródeł SSiSL, lecz uzupełnionych przez Łaszkiewicz o prace istotne dla analizowanej przez nią tematyki), własne nagrania terenowe z Łódzkiego, Lubelszczyzny, Podlasia i Białorusi (zapisy pochodzące od 40 informatorów z 10 miejscowości, łącznie ok. 18 godzin nagrań), materiały z Archiwum Etnolingwistycznego UMCS (po-

nad 130 nagrań z informatorami z ok. 80 miejscowości), wybór danych z komputerowej bazy FOLBAS (jest to baza danych obejmująca ponad 2 mln słowotform z *Dzieł wszystkich* Oskara Kolberga, spośród których wykorzystano ok. 350 przykładów), wreszcie dane z elektronicznej kartoteki *Słownika gwar polskich* PAN oraz z tradycyjnej kartoteki SSiSL.

W swoich analizach autorka dużą wagę przywiązuje do opozycji swój-obcy. Jest ona szczególnie ważna ze względu na ujawniające się w materiale wspólne cechy (lub ich brak) przedstawicieli poszczególnych grup etnicznych i nosicieli kultury ludowej. Co ciekawe, wyniki badań Łaszkiwicz wyraźnie ukazują, że opozycja ta nie ma charakteru binarnego, ale osiowy. Członkowie różnych społeczności mogą być postrzegani jako bardziej lub mniej oddaleni od prototypowego centrum określającego „idealny” wzorzec, gdyż „w przestrzeni społecznej zakreślane są różne kręgi swojskości i obcości” (Pajdzińska 2001: 38).

Wszystkie rozdziały analityczne podzielono na artykuły hasłowe. Pod względem strukturalnym są one bliskie modelowi opisu stosowanemu w SSiSL. Każdy składa się z krótkiego wstępu historyczno-kulturowego oraz eksplikacji uporządkowanej fasetowo. Różnica polega na tym, że na końcu poszczególnych artykułów nie dodano zestawu wykorzystanych kontekstów źródłowych (jak w SSiSL), lecz zostały one umieszczone bezpośrednio w tekście, co w przypadku publikacji o charakterze monograficznym ułatwia lekturę. Kiedy dało się wyodrębnić różne profile omawianego stereotypu, opisy wzbogacono natomiast tabelami, w których umieszczono syntetyczne charakterystyki owych profili.

Poszczególne artykuły hasłowe zostały uporządkowane zgodnie z oddaleniem obrazu danej społeczności od prototypowego centrum „swojskości”, co znajduje odbicie w strukturze pracy – jej poszczególne rozdziały zostały bowiem poświęcone relacji Polaków do różnych rodzajów „obcych”.

Badaczka jako najbliższą prototypowi wyróżniła grupę „współmieszkańców”. Chodzi tu o te wspólnoty etniczne, które mieszkaly w Polsce, były współobywatelami Polaków, ale zarazem nie były uważane za tożsamy z nimi. Materiał dotyczący tej grupy jest szczególnie bogaty i zróżnicowany. Znajduje to odbicie w strukturze i długości artykułów hasłowych. Cechy przypisywane „współmieszkańcom” okazały się tak liczne, że w kilku przypadkach autorka zdecydowała się nawet na osobne eksplikacje warunkowane kryterium płci (Żyd i Żydówka, Cygan i Cyganka). Pokazuje to, że najbogatsze wyobrażenia dotyczyły tych grup etnicznych, z którymi polski lud żył w bezpośredniej bliskości. Oprócz wspólnot wymienionych wcześniej do kategorii „współmieszkańców” autorka przyporządkowuje także Olędrów, Ormian i Tatarów litewskich.

Drugą wyróżnioną grupę stanowią „sąsiedzi”. Badaczka zalicza do nich te wspólnoty etniczne, które graniczyły z Polakami terytorialnie i były im stosunkowo bliskie mentalnie, czyli Ukraińców, Litwinów, Czechów, Słowaków, Białorusinów, Rosjan i Niemców. Trzecia grupa to „historyczni najeźdźcy”, a więc te etnosy, które w odległej perspektywie czasowej były wrogami Polaków: Tatarzy, Turcy, Kozacy i Szwedzi. Grupę czwartą określono mianem „cudzoziemców”. Autorka porządkuje ich opisy od etnosów bliższych (jak Francuzi

czy Włosi) do dalszych wyobrażeniowemu centrum „swojskości”. Na krańcach tej kategorii znajdują się więc stereotypy takich ludów historycznych i mało znanych nosicielom kultury ludowej, jak Fenicjanie, Filistyni czy Samoanecy. W tej grupie umieszczony został także opis Murzynów. Eksplikacja ta jest szczególnie ciekawa, gdyż ukazuje rozwój wyobrażeń o czarnoskórych mieszkańcach krajów Południa, a zarazem ujawnia negatywne konotacje samego słowa „murzyn” (np. człowiek wykorzystywany do najcięższych prac). Mimo że autorka opiera się na materiale ludowym, eksplikacja tego określenia dobrze wpisuje się w aktualne dyskusje o kulturze języka, gdyż we współczesnym wielokulturowym społeczeństwie wzbudza ono duże emocje (por. Łaziński 2007). Tym bardziej warto znać ludowe korzenie aktualnych wyobrażeń. Ostatnia grupa oznaczona została jako „dzicy”, są to bowiem wspólnoty, które według nosicieli kultury tradycyjnej znajdują się na pograniczu świata ludzkiego i mają cechy zwierzęce, a nawet demoniczne. Zaliczono do nich formacje określane przez badanych jako: *dzikie ludzie*, *kałmuki*, *lasowi ludzie*, *melodyny*, *samojedy* i *wielgilud*.

Interesująca jest wykorzystana przez autorkę koncepcja map mentalnych rozumianych jako sieć stereotypowych wyobrażeń obejmujących „całość świata” (por. Chlebda 2002: 14). Zróżnicowane profile poszczególnych pojęć pozwalają przy tym na wyróżnienie odmiennych punktów widzenia (np. gospodarza, sąsiada, katolika, obrońcy itd.), a przeprowadzone analizy ujawniają płynność kategorii pojęciowych. W istocie bowiem – jak zauważa badaczka – poszczególne stereotypy etniczne pozostają w odmiennej relacji od prototypu w zależności od przyjętego punktu widzenia, a co za tym idzie, różnego doboru i hierarchizacji cech. Tak więc np. stereotyp Niemca w istocie mieści się na pograniczu kategorii współmieszkańca, sąsiada, historycznego najeźdźcy i cudzoziemca. Ta konceptualizacyjna płynność dotyczy w istocie większości omówionych w książce stereotypów. W zależności od przyjętego punktu widzenia w opisie danej wspólnoty mogą być silniej akcentowane cechy pozytywne lub negatywne.

Na koniec trzeba jeszcze raz podkreślić, że przeprowadzone przez Monikę Łaskiewicz badania zyskują szczególną wagę w dobie szumu informacyjnego, gdy stereotypy etniczne często wykorzystywane są w różnych przekazach medialnych. Warto przy tym dodać, że w istocie zrekonstruowane przez autorkę wyobrażenia na temat ludzi spoza polskiej wspólnoty etnicznej mówią wiele nie tyle o tym, jaki jest świat „obcych”, ale o tym, jacy jesteśmy my sami. Omawiana publikacja jest więc też dobrym studium polskiej tożsamości narodowej.

BIBLIOGRAFIA

- Bartmiński, J. (1998). Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na podstawie stereotypu ‘matki’. *Język a Kultura*, 12, 63–83.
- Bartmiński, J., Niebrzegowska-Bartmińska, S. (red.) (1996–). *Słownik stereotypów i symboli ludowych* (t. 1, Kosmos, cz. 1, *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, 1996, cz. 2, *Ziemia, woda, podziemie*, 1999, cz. 3, *Meteorologia*, 2012, cz. 4, *Świat, światło, metale*, 2012; t. 2, *Rośliny*, cz. 1, *Zboża*, 017, cz. 2, *Warzywa, przyprawy, rośliny przemysłowe*, 2018, cz. 3, *Kwiaty*, 2019, cz. 4, *Zioła*, 2019, cz. 5, *Drzewa owocowe i iglaste*, 2020). Lublin: Wydawnictwo UMCS.

- Chlebda, W. (2002). Polak przed mentalną mapą świata. *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*, 14, 9–26.
- Łaziński, M. (2007). Murzyn zrobił swoje, Murzyn może odejść. *Poradnik Językowy*, 10, 47–56.
- Łozowski, P. (1999). Panchronia, czyli językoznawstwo bez synchronii. W: A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski (red.), *Przeszłość w językowym obrazie świata* (s. 25–50). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Pajdzińska, A. (2001). My, to znaczy... (z badań językowego obrazu świata). *Teksty Drugie*, 1(66), 33–53.